

Diputació
Barcelona

Sèrie Cultura

1

Art contemporani i acció local

Sèrie **Cultura**

Art contemporani i acció local és fruit del Laboratori de Tècnics Municipals d'Arts Visuals, una col·laboració entre la xarxa *Prototíps en codi obert* de la Fundació Antoni Tàpies i el Programa d'Arts Visuals de l'Oficina de Difusió Artística de la Diputació de Barcelona, que es va desenvolupar entre els anys 2012 i 2013. Els destinataris eren els tècnics municipals d'arts visuals de la demarcació de Barcelona i l'objectiu era la investigació, la professionalització i el treball en xarxa al voltant dels programes i les accions d'art contemporani en l'àmbit local.

Els objectius d'aquesta publicació són, d'una banda, fer públics temes d'interès, experiències, reflexions, debats i reivindicacions d'aquest Laboratori, i, de l'altra, contextualitzar-los, ampliar-los i contrastar-los amb diferents especialistes i professionals.

El llibre s'estructura en tres parts: «Els programes d'arts visuals a debat», amb textos de Xavier Antich, Cristian Añó, Rosa Pera, Martí Peran, Glòria Picazo i Aida Sánchez de Serdio; «Acció local: casos», amb un recull de casos locals d'arts visuals presentats al Laboratori i escrits pels mateixos tècnics responsables; i «Cap a una política basada en les arts. Una proposta de canvi de paradigma», text d'Oriol Fontdevila.

Laboratoris d'alquímia local: els projectes educatius i la funció social de l'art

CRISTIAN AÑO

El text següent s'organitza en tres eixos. En primer lloc, i com a eix central, s'assaja una aproximació als projectes educatius i artístics, que vol identificar algunes coordenades rellevants en el seu desenvolupament a escala local. Un segon eix parteix d'una qüestió bàsica i urgent entorn de la funció social de l'art: ¿la interrelació entre el context educatiu reglat i l'artístic produeix formes més complexes de retorn social que les que es produeixen quan parlem, només, d'obres d'art? El darrer eix es proposa abordar aquestes qüestions en el marc d'un recorregut històric, que s'estén des del 1998 fins al moment present.

La funció social de l'art és una qüestió rellevant des de la perspectiva dels projectes educatius

L'any 1998 l'Àrea de Cultura de la Diputació de Barcelona va publicar *L'art contemporani des de l'àmbit local. Eines per al disseny i la gestió de programes d'arts visuals*. El llibre, a cura de Florenci Guntín, va comptar amb la participació de professionals vinculats a l'Administració, la gestió cultural, el comissariat i la crítica d'art o la producció artística. Aquest projecte editorial, que naixia d'una proposta del mateix autor, va trobar de seguida el suport de l'Oficina de Difusió Artística (ODA) de la Diputació de Barcelona, que hi reconeixia una bona eina per posar en comú tot un seguit de coneixements i sabers necessaris en la gestió de les programacions d'art contemporani en l'àmbit local. En la introducció del llibre, en parlar del reconeixement de les arts visuals des de la perspectiva de l'administració, dels tècnics i també dels polítics, se subratllava el següent: «Caldrà treballar amb perseverança i amb objectius a mitjà i llarg termini. En aquest recorregut, trobarem el decidit suport de la comunitat artística, que en els darrers temps mostra senyals de preocupació per la problemàtica de la recepció social de l'art, amb l'assumpció dels seus propis excessos i inhibicions».

Sense saber del cert si ens trobem al bell mig del camí o estem arribant al final del termini en la consecució d'aquests objectius, si mirem enrere, allò que demarca amb claredat el pas del temps és el canvi en la manera d'abordar la qüestió de la legitimitat social de la producció artística. Davant un plantejament centrat en la manera com el públic rep el treball artístic, o amb la voluntat d'acotar els excessos i enfrontar-se amb les inhibicions del sector, avui dia focalitzem la qüestió a *problematitzar* la funció social de l'art i, més concretament, quan es posa en relació amb projectes educatius, ens preguntem si en el marc d'aquests projectes podem continuar plantejant-nos la mateixa qüestió.

Es podria caure en la temptació de definir l'horitzó del mitjà termini, en el qual ens trobem a partir dels resultats d'una política de fets consumats, que continua afrontant, erràtica, la mateixa qüestió, sense anar més enllà de voler i no voler donar suport al sector artístic o convertir les arts en punta de llança del prestigi i la innovació, al capdavant entesos com un recurs per al sector turístic i la projecció cap a l'exterior. Aquesta externalització del capital simbòlic a partir de la sobreexplotació de la idea de prestigi, d'excel·lència i d'obra d'art ha anat difuminant la urgència d'un debat sobre la funció social de l'art que la crisi econòmica actual ha posat al descobert com qui obre la caixa de Pandora.

A escala local i treballant des de la proximitat, aquesta qüestió ha estat present en el dia a dia de molts municipis de la província de Barcelona com quelcom que cal negociar de manera contínua amb diferents interlocutors, tant si es tracta de polítics com de la comunitat artística o la ciutadania en tota la seva diversitat. Potser no s'ha fet sempre de manera oberta o sistemàtica; tanmateix, sempre ha estat una qüestió indefugible per als projectes artístics en contextos locals. Perquè aquests contextos es poden entendre com uns ecosistemes socioculturals complexos a petita escala, propicis per acollir o desenvolupar veritables *laboratoris d'alquímia local*, amb temptatives i assajos per actualitzar la resposta a la qüestió de la funció social de la pràctica artística. Uns laboratoris que es presenten com a espais de trobada, des del diàleg, entre l'àmbit artístic i la societat, i de treball en comú i d'intercanvi, com a exercicis de retroalimentació per generar vincles i descobrir i articular complicitats.

Els projectes artístics d'àmbit local tenen l'oportunitat d'esdevenir un recurs per al context, tot impulsant processos de treball que connectin la ciutadania amb el territori i que facin que aquesta ciutadania sigui partícip i constructora de xarxes per reforçar l'ecosistema social. La funció social de l'art que subratllem en aquest article és aquella que, en primer lloc, esdevé un recurs per construir context i ciutadania. El retorn social s'articula amb la producció mateixa d'implicacions i de relacions entre artistes, ciutadans, entitats, administració i territori, les quals s'activarien gràcies als processos

de treball impulsats des d'aquests projectes. Uns processos de treball que apleguen persones i institucions amb rols i posicionaments molt diferents i amb objectius i interessos que poden ser, fins i tot, contraris.

La mediació que genera col·laboració s'entén des d'aquesta construcció d'un espai comú on no s'amaguin les diferències i, al mateix temps, es proposi un procés de treball que reconegui la diversitat que cadascú pot aportar. Les interaccions entre el context educatiu reglat i el context artístic s'entenen sota aquest paraigua d'interacció entre esferes o imaginàries amb cultures, sabers i objectius diferenciats però que, alhora, poden treballar de manera complementària.

D'ençà el 1998, s'han desenvolupat nombrosos projectes que han anat bastint un teixit d'interaccions i sabers, referències que obren vies cap al present, però que, al mateix temps, esborren el seu rastre de la memòria col·lectiva. La desmemòria sobre aquestes iniciatives ens aboca, inconscientment, a reiniciar reflexions i processos de treball, començant des de zero una vegada i una altra. En aquest sentit, les úniques referències a projectes vinculats a la mediació que s'esmenten en el llibre de Florenci Guntín són el Laboratori de les Arts de la Fundació la Caixa i el programa educatiu d'Experimentem amb l'Art.¹

Tradicionalment, les institucions artístiques i els departaments o regidories de cultura sempre han estat interessats a oferir visites dinamitzades i recursos en l'àmbit educatiu. Això és degut, segurament i en part, al fet que l'escola és un interlocutor fàcil de localitzar i acostumat a «consumir» activitats ja organitzades, amb la qual cosa la institució artística té un aliat per millorar fàcilment el nombre de visitants i reforçar, així, la seva legitimació pública. Tanmateix, els projectes educatius, més enllà de ser un servei, tenen el potencial d'esdevenir espais de mediació entre el context educatiu reglat, les institucions artístiques i un territori determinat. Com hem apuntat més amunt, són l'oportunitat per articular els contextos de les nostres localitats com uns veritables laboratoris d'alquímia local.

Breu genealogia i ADN en codi obert de projectes educatius rellevants (1998-2014)

Un recorregut breu per aquestes iniciatives des de l'any 1998 fins ara permet recuperar algunes propostes interessants i observar trets i maneres de fer molt vigents encara avui. Un recull que, a manera d'itinerari, pot servir per reconèixer una zona de contacte i de col·laboració entre el context edu-

1. Experimentem amb l'Art: <http://www.experimentem.org>.

catiu i l'artístic, des d'on s'albiren tant oportunitats com problemàtiques que hi estan associades.

Durant la temporada 1999-2000, el Centre Cívic de Sant Andreu va desenvolupar el Programa Art i Educació, conduït per Experimentem amb l'Art. Vinculades a les exposicions, es van fer visites dinamitzades amb escoles i, aquell mateix any, es va organitzar una taula rodona dirigida a mestres que, amb el pas del temps, es convertí en una de les jornades d'Art i Educació més significatives del context artístic català de casa nostra. Juntament amb aquesta voluntat de reflexió i difusió per enriquir el camp d'actuació, allò que interessa subratllar és que els resultats de les visites dinamitzades eren objectes que posteriorment es reunien en una exposició a les sales del mateix centre cívic.

El Laboratori de les Arts de l'Obra Social "la Caixa" va estar en funcionament des del 1987 fins al 2008 i va esdevenir un referent imprescindible en l'educació artística. *Districte 3*, un dels projectes que es van engegar des d'aquest marc, es va posar en marxa l'any 2002 i, encara que es va desenvolupar des de CaixaForum, es va desplegar segons una lògica local i va establir relacions amb el districte que acull les instal·lacions del museu: Sants-Montjuïc, el districte 3 de Barcelona. Es tracta d'un projecte en què alumnes de tercer i quart d'ESO van explorar durant tres mesos el districte, acompanyats d'un educador (Jordi Ribas) i dos fotògrafs (Tanit Plana i Marc Coromina), i van acabar desenvolupant diferents reportatges que, finalment, es van mostrar en l'exposició *Districte 3: una mirada jove al barri*² al CaixaForum.

L'any 2002 també es va desenvolupar el projecte educatiu *Tan a prop, tan lluny*, conduït per l'artista educadora Montserrat Cortadellas en col·laboració amb els alumnes de l'escola i l'institut de Calaf.

Tan a prop, tan lluny va ser seleccionat en una convocatòria pública organitzada per Idensitat,³ una plataforma de producció que s'havia creat feia dos anys i que encara segueix en actiu. Encapçalat per Ramon Parramon, el projecte d'Idensitat va néixer amb l'objectiu de generar oportunitats d'intersecció entre l'espai social i els processos de treball artístics. L'impuls i la producció de projectes al llarg de tots aquests anys l'han convertit en un referent per ajudar a consolidar en l'imaginari col·lectiu, sobretot de la comu-

2. PDF de l'article publicat en la revista *Protagonistes, ja* (núm. 18), editada per l'Associació Diomira, sobre el projecte *Districte 3: una mirada jove al barri* de la Fundació la Caixa i l'exposició final al CaixaForum. <http://www.diomira.net/revistes/pja/pdf/p18/18p011.pdf>.

3. Podeu consultar un resum del projecte en la pàgina web d'Idensitat: <http://www.idensitat.net/ca/id2-idensitat-calaf-barcelona-sp-1635460799/428-cortadellas>.

nitat artística i cultural, la certesa que altres formats i formes de producció artística són possibles. Aquesta tasca ha contribuït a normalitzar l'existència de pràctiques artístiques centrades en el procés, i no solament en la producció d'obra d'art, com ara pràctiques col·lectives, treball sobre el terreny amb la realització de cartografies, mapats, caminades i derives, intervencions a l'espai urbà, l'espai públic i l'esfera social, formats i formes en què es facilita una nova racionalitat entre creadors, Administració i ciutadania. Totes aquestes pràctiques es basen en la cooperació i els processos col·laboratius per facilitar les relacions horitzontals, que és on té lloc el treball en comú.

El 2004 es va presentar l'*Agenda 21 de la cultura*,⁴ fruit d'una iniciativa que va néixer a rebufl del Fòrum Universal de les Cultures gràcies a un conjunt de ciutats i governs locals que proposaven principis, compromisos i recomanacions entorn de la cultura. Aquest document proposa, des de la política cultural, donar més centralitat a la cultura en el marc local, en què es fa present gràcies a la seva transversalitat, tant en l'àmbit de la governança com pel que fa al conjunt de la societat. S'hi reivindica una participació activa i creadora de la ciutadania, també en la producció cultural i artística, que permeti produir col·lectivament imaginari i vincles amb el context. En la seva proposta de compromís número 38, l'Agenda 21 de la cultura expressa amb claredat allò que demana als governs locals: «Generar instàncies de coordinació entre les polítiques culturals i educatives, tot impulsant el foment de la creativitat i la sensibilitat, i la relació entre les expressions culturals del territori i el sistema educatiu».

Encara l'any 2004, es va inaugurar el Centre d'Art la Panera a Lleida.⁵ La seva condició perifèrica, lluny dels contextos metropolitans, va propiciar que els serveis educatius fossin, des dels inicis, la punta de llança per establir vincles locals, una xarxa amb el territori, primer a través de la comunitat educativa i, després, mitjançant altres iniciatives de treball participatiu. A poc a poc, la Panera va esdevenir un recurs per a la comunitat educativa, que treballava a partir dels seus interessos i les seves necessitats. Així, es va convertir en un catalitzador d'una política cultural i educativa amb capacitat de retornar a l'ecosistema cultural i educatiu de la ciutat un valor afegit, i no solament en clau artística.

Un any després, el 2005, A Bao A Qu va engegar el programa Cinema en curs,⁶ amb tallers dissenyats des d'una dinàmica de treball per integrar

4. Agenda 21 de la Cultura: <http://www.agenda21culture.net/index.php/ca/?lang=ca>.

5. Centre d'Art la Panera: <http://www.lapanera.cat/home.php?op=50&module=editor>.

6. Web del projecte: Cinema en curs d'A Bao A Qu: <http://www.cinemaencurs.org>.

la creació cinematogràfica a l'aula, en sintonia amb les necessitats curriculars i proposant espais de formació per als mestres. Aquell mateix any, un altre col·lectiu, Teleduca, va desenvolupar *Recuperem la nostra història recent*, un procés de treball amb un enfocament centrat en els processos col·laboratius i el treball en xarxa.⁷ Fruit d'una demanda de l'Ajuntament de Castellet i la Gornal (Alt Penedès) a l'Àrea d'Educació de la Diputació de Barcelona per millorar la cohesió social al municipi, el projecte va tenir com a punt de partida la recuperació de les històries familiars del grup d'alumnes de cycle superior de primària (cinquè i sisè) del Centre d'Educació Infantil i Primària (CEIP) Montanyans. També es van vincular altres cursos, així com els avis i les àvies del municipi, en una proposta complexa que, gràcies al treball en xarxa, articulava interessos diversos, enfocats tant als aprenentatges com als valors treballats a partir del servei a la comunitat. Aquest plantejament va rebre el nom d'Aprenentatge Servei (APS).

L'APS s'ha anat consolidant com una pràctica referent en l'àmbit educatiu, amb un plantejament transversal des del qual es treballa creant xarxa amb agents diversos del teixit social d'un territori determinat. L'APS és un instrument que, atès el caràcter programàtic des del qual l'han impulsat diverses institucions,⁸ es podria reconèixer com una política, talment com ho seria la Llei de barris que, en alguns casos, també ha esdevingut el marc idoni per desenvolupar projectes educatius transversals i vinculats al territori. És el cas, per exemple, de projectes com l'*Open-roulotte* de la cooperativa LaFundició,⁹ desenvolupat entre els anys 2008 i 2009 a Ripollet.

En el marc d'aquesta genealogia, val la pena recordar la posada en marxa del projecte Creadors en Residència¹⁰ el 2009. Impulsat per l'Institut de Cultura de Barcelona (ICUB) en col·laboració amb el Consorci d'Educació, aquest programa va prendre com a punt de partida el model anglès dels *Creative Partnerships* i proposava la residència de creadors de disciplines diverses (arts visuals, teatre, dansa, etc.) en una aula d'institut. S'hi desenvolupa, juntament amb els alumnes, un procés de creació que, segons el tarannà de l'artista, els converteix en assistents privilegiats o en cocreadors del projecte. Els resultats dels processos es mostren tant a les escoles com en un equipament artístic que, en les darreres edicions, ha estat el Centre d'Art de Barcelona, a la fàbrica de creació Fabra i Coats.

7. Teleduca: <http://www.teleduca.org>.

8. www.aprenetgeservei.org.

9. Accés al post del projecte Open-roulotte en el web de La Fundició: <http://www.lafundicio.net/?p=85>.

10. Creadors en residència: <http://www.enresidencia.org>.

El mateix any es van iniciar les activitats del Centre d'Art de la ciutat de Vic, que es va inaugurar definitivament el 2010. L'ACVIC té com a eix central l'art, l'educació i el territori. Els diversos programes desenvolupen una aproximació des de la recerca, la producció, la difusió i la formació entorn de l'art i la pedagogia, entesos, en un sentit ampli, com a facilitadors de la construcció de vincles amb el territori i amb el seu teixit social. Tanmateix, de tots els projectes significatius, volem subratllar-ne un que es va posar en marxa l'any 2011, el programa Art i Escola,¹¹ del qual destacarem només alguns aspectes rellevants per a aquest article, atès que en altres pàgines d'aquesta publicació ja se'n parla de manera més detallada.

Art i Escola pot generar la falsa impressió que es tracta d'una proposta modesta, ja que no s'hi fa cap convocatòria adreçada als artistes professionals, i es pot caure en la temptació reduccionista de considerar-la un mer «assumpte educatiu». Ben al contrari, aquest projecte permet assenyalar algunes coordenades rellevants en la construcció de la zona de contacte i col·laboració entre l'àmbit educatiu reglat i la institució artística.

El procés de disseny del projecte, fruit d'un diàleg i d'un codisseny entre l'ACVIC i el Centre de Recursos Pedagògics (CRP) d'Osona, permet una negociació equilibrada en què es veuen representades les perspectives i els interessos de totes les parts involucrades: el Centre d'Art, el CRP, escoles, mestres, alumnes i entitats culturals col·laboradores. El resultat és una proposta flexible, adaptable a la multiplicitat de situacions de les escoles i instituts, amb el grau d'implicació negociable, però amb una estructura general clara. Gràcies a aquest treball negociat i en xarxa, l'ACVIC i el seu programa Art i Escola emergeixen com un recurs per a la comunitat educativa i, per tant, per al territori. Així, el centre d'art consolida una posició de legitimitat articulada amb claredat i eficàcia entorn d'un retorn social que va més enllà del sector artístic.

Formulacions educatives en la funció social de l'art: components genèrics i combinacions específiques

La varietat de situacions des de les quals s'han produït els projectes descrits i la diversitat d'agents implicats i impulsors, des d'entitats o col·lectius autònoms fins a polítiques i programes institucionals, rigidories o

---

11. Programa Art i Escola en el web d'ACVIC: <http://acvic.org/ca/interferencies-pedagogiques/art-i-escola/1355-art-i-escola-03>.

equipaments d'art, reforcen la idea que aquests laboratoris d'alquímia local són fruit de processos fets a mida. La combinació de factors s'articula des d'una lògica de proximitat i de diàleg entre les parts. Per tant, tot i que es parteix d'un ADN genèric, l'experimentació es resol a partir de solucions particulars.

Projectes com el programa Art i Educació del Centre Cívic de Sant Andreu, *Districte 3* o *Tan a prop, tan lluny* de Montserrat Cortadellas, ja assenyalaven fa més de deu anys que la construcció de relacions sòlides i sostenibles entre participants en el marc d'un projecte educatiu requereix un llarg recorregut, un procés de recerca i l'elaboració d'uns resultats finals a partir d'una mirada pròpia dels alumnes i, finalment, la comunicació pública en forma d'exposició, que obre un espai de retorn al territori. Així, el projecte es desplega segons la lògica local d'establir relacions fermes amb totes les entitats participants i, sobretot, converteix els nens i les nenes en veritables subjectes polítics, és a dir, en ciutadans i ciutadanes amb capacitat per produir els seus propis imaginaris i posar-los en circulació a través d'un espai expositiu.

Per generar impacte a escala local i consolidar un retorn que legítimi la funció social de la pràctica artística, no es pot comptar només amb la intensitat d'un projecte, sinó que cal treballar sota l'aixopluc i la complicitat d'un marc d'acció més programàtic i estructural, que n'asseguri la continuïtat i la sostenibilitat. Tot això s'ha de posar en relació amb un teixit social determinat, una ciutadania i un context que troben, en l'àmbit local, la dimensió de proximitat necessària per desenvolupar un treball sobre el terreny des d'una perspectiva política. Models de treball com Idensitat, referents programàtics com Agenda 21 de la Cultura o les polítiques artístiques i educatives decidides que hem esmentat en aquest article i que han dut a terme centres d'art com la Panera i l'ACVIC o regidories d'alguns ajuntaments serveixen per recordar que en l'àmbit local cal treballar tant en l'àmbit de polítiques i programes com a partir de projectes i accions específics. A més, l'existència d'aquests marcs facilita treballar transversalment a partir del treball en xarxa per tal de crear un tipus de col·laboracions que vagin més enllà del mer fet de compartir recursos i que afrontin la coproducció de projectes, com planteja el model impulsat per l'APS.

La intersecció entre l'àmbit artístic i el context educatiu reglat amaga una problemàtica difusa, que sol emergir al final dels processos de treball i que reforça els posicionaments específics i diferenciats: les diferències de cultura, d'objectius, de ritmes i de sabers. Les propostes dissenyades per treballar dins del context educatiu reglat, com ara Cinema en curs; les col·laboracions de llarg recorregut, com els projectes esmentats; les mateixes

accions de la Panera, o el treball en xarxa que proposa relacions de poder horitzontals, com en el cas d'Art i Escola, són propostes d'escala local que negocien en interseccions viables entre el context artístic i l'educatiu i que assegurin una experiència positiva per a totes les parts implicades.

Aquests projectes posen en contacte imaginariis, metodologies, ritmes i objectius d'universos diferenciats. Aquesta situació propicia que emergeixin maneres de fer més riques i complexes disposades a inocular hàbits més democràtics, col·laboratius i crítics a les institucions i les seves dinàmiques. Així mateix, obren la possibilitat de generar transformacions tant en les comunitats que hi participen com en les institucions i es converteixen en generadores d'un retorn social més enllà de l'experiència individual i estètica. S'acompleix, així, una funció d'alquímia social a escala local que fa més densos, diversos i crítics els imaginariis col·lectius i crea noves relacions i vincles entre les persones, les institucions i el lloc on habiten. Però aquests projectes ens recorden, sobretot, que som subjectes polítics, és a dir, ciutadans i ciutadanes amb dret a ser representats i a participar en la producció de democràcia cultural, objectius propis de les polítiques culturals i de la funció social de l'art assolits mitjançant un projecte educatiu.